

Мотиваційно-цільовий компонент педагогічної толерантності майбутніх учителів іноземних мов початкової школи

Ю. А. Гордієнко

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна
Corresponding author. E-mail: yulia.gord.8@gmail.com

Paper received 06.07.2016; Accepted for publication 20.07.2016.

Анотація. Статтю присвячено аналізу мотиваційно-цільового компоненту педагогічної толерантності майбутніх учителів іноземних мов початкової школи. Обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено мотиваційний та цільовий критерії педагогічної толерантності та охарактеризовано їхні показники. Описано особливості мотивації майбутнього учителя, конкретизовано її види, а саме внутрішній та зовнішній позитивний і негативний типи; визначено специфіку спрямованості особистості педагога.

Ключові слова: педагогічна толерантність, мотиваційно-цільовий компонент, мотив, мотивація, спрямованість особистості.

Вступ. В сучасних умовах розвитку освітньої галузі в Україні ефективність роботи учителя залежить не лише від його професійних знань, умінь і навичок, а у значній мірі від особистісних якостей. Професійна діяльність педагога відбувається у сфері «людина – людина», тому вона пов'язана з ймовірністю виникнення стресових факторів як для учителя, так і для його вихованців. Саме тому зростає інтерес суспільства до процесу формування особистісних якостей учителя, які відіграють важливу роль у становленні та розвитку молодого покоління. Педагогічна толерантність як показник професійної компетентності учителя допомагає регулювати налагодження толерантної взаємодії між суб'єктами навчального процесу та сприяє результативності діяльності учителя у різноманітних педагогічних ситуаціях.

Короткий аналіз публікацій з теми. Толерантність є предметом дослідження у різних галузях науки, зокрема психології, філософії, соціології, культурології. Особливо активно толерантність вивчається у психології такими вченими, як О. Шаюк, С. Брагченко, Г. Солдатова, А., Г. Олпорт, Т. Чекмарьова, Ю. Поваренков, І. Федосєєва та інші. Проблема формування педагогічної толерантності в різних її аспектах розглядається у роботах М. Андрєєва, Н. Боритко, Л. Безотечество, С. Бондирєвої, А. Зінченко, М. Карандаша, Є. Клепцовой, Ю. Котелянець, Ю. Макарова, М. Перепелициної, Ю. Тодорцевої та інших науковців.

Теоретичний аналіз праць указаних учених дозволяє зробити висновок, що серед науковців не існує однозначного розуміння сутності та структури педагогічної толерантності на сьогоднішній день. Учені дотримуються різних підходів у визначенні структурних елементів досліджуваного явища: аксіологічного, гуманістичного, особистісного, діяльнісного, системного, акмеологічного. На основі системно-діяльнісного підходу нами було виділено наступні компоненти педагогічної толерантності: мотиваційно-цільовий, змістово-когнітивний, процесуально-комунікативний та рефлексивно-поведінковий. Проте, **мета статті** – з'ясувати сутність мотиваційно-цільового компоненту педагогічної толерантності майбутнього учителя іноземних мов початкової школи. Дана мета передбачає виконання завдання: визначити критерії та показники мотиваційно-цільового компоненту педагогічної толерантності та схарактеризувати їх.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті системно-діяльнісного підходу мотиваційно-цільовий компонент педагогічної толерантності визначає особистісний зміст діяльності учителя та реалізується у двох напрямках: мотиваційний критерій спрямований на соціалізацію особистості студента, а цільовий визначає кінцевий результат педагогічної діяльності, основним завданням якої є формування у майбутніх учителів готовності навчати учнів основ толерантної взаємодії та поведінки на уроках іноземних мов. Таким чином, сутність мотиваційно-цільового компоненту педагогічної толерантності полягає у наступному твердженні: потреба бути толерантним у педагогічній діяльності (мотиваційний критерій) реалізується у кінцевій цілі – навчати учнів бути толерантними (цільовий критерій). Вважаємо доцільним досліджувати мотиваційно-цільовий компонент педагогічної толерантності майбутніх учителів іноземних мов початкової школи шляхом аналізу показників мотиваційного та цільового критеріїв, які тісно взаємопов'язані між собою.

Мотивація є провідним фактором регуляції активності особистості у її поведінці та діяльності. Ефективність педагогічної взаємодії між суб'єктами освітнього процесу залежить перш за все від того, чи враховує педагог мотивацію своїх вихованців. У контексті нашого дослідження увага до розвитку мотиваційної сфери студентів є важливою, оскільки результативність професійної підготовки майбутніх учителів визначається різними мотивами, які спонукають їх до діяльності.

Мотиваційна сфера особистості у процесі навчання є предметом дослідження Н. Бордовської, А. Реана [2], Є. Ільїна [5], О. Орлова [7], І. Зимньої [4], В. Слатьоніна [9] та інших учених. У психолого-педагогічній науковій літературі немає однозначного розуміння поняття мотиву та мотивації. Так, Н. Бордовська та А. Реан визначають мотив як внутрішнє спонукання особистості до активності (діяльності, спілкування, поведінки), пов'язане з реалізацією певної потреби [2, с. 184]. Роль мотиву можуть виконувати певні інтереси, ідеали, переконання, цінності, соціальні установки, які відображають різноманіття потреб людини. Відповідно мотиваційну сферу особистості утворює сукупність стійких мотивів, яка має певну ієрархію та визначає спрямованість особис-

тості. За Є. Ільїним, мотиваційна сфера особистості – сукупність усіх наявних у людини мотиваційних утворень: мотивів, потреб, відношень, цілей, зразків поведінки, інтересів [5, с. 182], а мотивація – «динамічний процес формування мотиву» [5, с. 67]. У дослідженні І. Зимньої мотивація – багаторівнева, динамічна система збудників, яка включає мотиви, інтереси, прагнення, потреби, емоції, установки, цінності, норми [4, с. 130].

Визначення мотиву, запропоноване провідною дослідницею мотиваційної сфери особистості Л. Божович, є найбільш повним: мотиви є збудниками діяльності людини, ними можуть бути «предмети зовнішнього світу, уявлення, ідеї, почуття і переживання», тобто все, у чому може втілюватись потреба, а найбільш типовими мотивами поведінки людини виступають моральні почуття, усвідомлені цілі та пізнавальні наміри [1, с. 170].

С. Гончаренко визначає мотив як «спонукальну причину дій і вчинків людини», основою яких є різноманітні потреби, відповідно мотивація – «система мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки» [3, с. 217]. У дослідженні І. Подласого мотив – причина, що змушує особистість діяти, динамічна система, що аналізує та оцінює можливості вибору та прийняття рішень (роль мотиву можуть виконувати потреби та інтереси, установки та ідеали, прагнення та емоції, взаємопов'язані між собою), а мотивацію вчений розглядає як загальну назву для методів, процесів, засобів спонукання тих, хто навчається, до засвоєння змісту освіти та до продуктивної пізнавальної діяльності [8, с. 360].

Аналіз наукової літератури дає підстави визначити показником мотиваційного критерію педагогічної толерантності внутрішню та зовнішню позитивну професійну мотивацію, а показником цільового компоненту – спрямованість особистості учителя. Вважаємо доцільним ознайомитися з основними ознаками мотиву.

У системі навчання мотиви розподіляють на соціальні та пізнавальні, серед яких виділяють наступні рівні: 1) широкі соціальні мотиви (бажання закріпити свій соціальний статус у суспільстві за допомогою навчання); 2) вузькі соціальні мотиви (прагнення здобути визнання серед інших, зайняти певну посаду, отримати матеріальну винагороду); 3) мотиви соціального співробітництва (спрямованість на різноманітні способи взаємодії з іншими); 4) широкі пізнавальні мотиви (потреба підвищувати свою ерудицію та отримувати задоволення від самого процесу навчання та його результатів); 5) навчально-пізнавальні мотиви (увага до конкретних способів здобуття знань з певних навчальних дисциплін); 6) мотиви самоосвіти (прагнення розширювати коло своїх знань додатковою інформацією). Відповідно до своєї спрямованості та змісту ці мотиви об'єднують у практичній педагогіці у групи соціальних, пізнавальних, професійно-ціннісних, комунікативних, естетичних, традиційно-історичних, статусно-позиційних та утилітарно-практичних мотивів [8, с. 361].

Для мотиву властиві кількісні та якісні характеристики. Мотиви бувають різними за силою вияву. За

якісними показниками виділяють внутрішні та зовнішні мотиви. Так, внутрішня мотивація з'являється тоді, коли діяльність важлива особисто для людини, тоді як зовнішня мотивація виникає в результаті впливу соціальних факторів на діяльність (наприклад, престижність, матеріальна винагорода, соціальне становище). На переконання Є. Ільїна, процес мотивації обумовлений зовнішніми та внутрішніми стимулами, причому зовнішні фактори, стаючи особистісно значущими для задоволення потреб людини, перетворюються на внутрішні [5, с. 68]. Як вважає І. Подласий, справжнє джерело мотивації людини зосереджується у ній самій, тому мотиви учіння як внутрішні збудники поведінки автор протиставляє зовнішнім мотивам навчання, які впливають на діяльність людини, але нерідко зустрічаються із внутрішнім супротивом особистості [8, с. 363]. Зовнішні мотиви розподіляють на позитивні (мотиви успіху, досягнення) та негативні (мотиви уникнення, захисту, боязні невдачі) [2, с. 185].

Вид мотивації впливає як на результативність діяльності, так і на особистість людини. На думку Є. Ільїна, висока ефективність діяльності людини у будь-якій сфері можлива за умови, якщо у неї переважає внутрішня мотивація. Високий прояв зовнішньої мотивації перетворює діяльність на засіб досягнення певної особистої цілі, наприклад забезпечення необхідних для людини матеріальних благ, та призводить до відчуження людини від колективу. Внутрішня мотивація спонукає людину до розвитку, самовдосконалення та професійного зростання, тоді як негативна зовнішня мотивація має руйнівний характер, гальмує розвиток або спричиняє обмеженість, пасивність, конформізм, безвідповідальність людини у професійній діяльності [5, с. 279].

У процесі формування педагогічної толерантності важливе значення має бажання студентів досягнути успіху. Мотивація успіху, обумовлена такою потребою, має позитивний характер, оскільки вона спрямована на забезпечення конструктивних результатів у професійній діяльності. Сутність мотивації боязні невдачі, яка є видом негативної зовнішньої мотивації особистості, полягає в очікуванні неприємних результатів, які й визначають характер діяльності педагога.

З мотивами органічно пов'язані потреби людини, які є рушійною силою її активності у певному виді діяльності, у педагогічній зокрема. Потреба виникає як імпульс, що спонукає до пошукової діяльності. Потреба перетворюється на мотив тоді, коли людина чітко визначає предмет цієї потреби. На думку І. Подласого, мотив учіння – опредмечена потреба, тобто активність людини, спрямована на предмет навчання [8, с. 373].

Інтерпретація мотиваційної сфери у контексті потреб людини описана у концепції самоактуалізації особистості А. Маслоу, у якій прослідковується залежність поведінки людини як від соціального середовища, так і від її когнітивної сутності [6]. Проте, в ієрархічній структурі потреб мотивація здійснює вплив не на окремі прояви поведінки, а на особистість як єдине ціле, тобто сфера потреб людини відмежовується від структури її діяльності. Згідно з цією теорією, основою мотивації особистості висту-

пає ієрархія потреб від нижчого до найвищого рівнів, які включають відповідно фізіологічні потреби, потреби у безпеці, соціальні потреби у спілкуванні та любові, потреби в оцінці та повазі, самовдосконаленні, знаннях, розумінні, естетичні потреби [6]. У дослідженні Є. Ільїна знаходимо підтвердження розуміння мотиву як потреби, що визначає активність особистості у діяльності, однак учений поряд з імпульсивною поведінкою, основою якої є потреба, виділяє волюву поведінку, згідно з якою людина керується почуттям обов'язку [5, с. 52].

У контексті нашого дослідження потреба бути толерантним у педагогічній взаємодії визначає сутність мотиваційної сфери майбутнього учителя. Проте, не менш вагомими у розумінні мотивації студента виступають його інтереси. Слід зауважити, що термін інтерес часто використовується у повсякденному та професійному педагогічному спілкуванні як синонім до учбової мотивації, проте таке отождоження не є правомірним. У педагогічному словнику інтерес – це «форма прояву пізнавальної потреби, яка забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення мети діяльності й тим самим сприяє орієнтації, ознайомленню з новими фактами, більш повному і глибокому відображенню дійсності» [3, с. 147].

Аналізуючи види інтересів як психологічне явище, Є. Ільїн виділяє ситуативні інтереси, проявом яких є цікавість, та стійкі, до яких належить інтерес-відношення (певна схильність, наприклад, до мистецтва, спорту, своєї професії), які бувають процесуальними (безпосередніми), пов'язані з отриманням задоволення від самої діяльності, цільовими (опосередкованими), мета яких – досягнути результату, та процесуально-цільовими, які поєднують задоволення та вигоду [5, с. 172]. Проте провідною характеристикою, яку називають усі дослідники інтересів як мотиваційних утворень особистості, є те, що основою інтересу завжди є потреба та позитивне ставлення до неї.

Ієрархія інтересів суб'єкта педагогічної діяльності, зокрема майбутнього учителя, утворює його особистісну центрацію, яка визначає сферу утворення мотивів та цілей у діяльності, його спрямованість та творчий розвиток [7, с. 158]. Залежно від домінуючого інтересу у центрації учителя виділяють сім її основних типів у професійній діяльності: 1) егоїстична центрація на власних потребах; 2) бюрократична центрація на інструкціях адміністрації навчального закладу; 3) конформна центрація на інтересах колег; 4) авторитетна центрація на вимогах батьків тих, хто навчається; 5) пізнавальна центрація на вимогах засобів навчання та виховання; 6) альтруїстична центрація на потребах вихованців; 7) гуманістична центрація на інтересах своєї сутності та проявах інших суб'єктів педагогічного процесу [7, с. 159]. Лише останній вид центрації відповідає змісту педагогічної толерантності майбутнього учителя, оскільки він не тільки визначає спрямованість його особистості, але й враховує ціннісне ставлення як до самого себе, так і до інших учасників навчального процесу – учнів, їхніх батьків, колег, адміністрації освітніх закладів.

Спрямованість особистості учителя передбачає результат навчальної діяльності, конкретні прояви його поведінки у вирішенні різноманітних педагогіч-

них ситуацій, тому вважаємо спрямованість показником цільового критерію педагогічної толерантності.

У психолого-педагогічній науковій літературі спрямованість особистості визначається як сукупність певних мотиваційних утворень: потреб, інтересів, захоплень, схильностей, ідеалів, переконань, мотивів. Проте Є. Ільїн наголошує на функціональній характеристиці цієї сукупності, здатності скеровувати поведінку та визначати тенденції у діяльності людини, тобто спрямованість особистості – це стійка, домінуюча система мотивів чи мотиваційних утворень [5, с. 174].

Розвинута ієрархічна побудова мотиваційної сфери людини передбачає усвідомлення певних моральних цінностей – понять, уявлень, ідей, які стали домінуючими мотивами у поведінці. Спрямованість особистості людини визначається структурою її мотиваційної сфери, яка змінюється з віком людини та впливає на характер її діяльності. Так, для дітей дошкільного віку властиві мотиви, пов'язані з ігровою діяльністю, для школярів – навчальні мотиви, для дорослих, зокрема для майбутніх учителів, – мотиви професійної діяльності [1, с. 168].

Спрямованість особистості може проявлятися по відношенню до самого себе, інших людей, суспільства. Педагогічна толерантність учителя безпосередньо пов'язана з гуманістичною спрямованістю особистості, якій властиве позитивне ставлення до себе та суспільства. Гуманістична спрямованість поділяється на два типи: 1) альтруїстична, згідно з якою домінуючим мотивом поведінки є інтереси інших людей та суспільства; 2) індивідуалістична, яка вказує на самоцінність людини, причому цінність інших, у порівнянні з власною, значно нижча. Для егоїстичної спрямованості характерне позитивне ставлення лише до себе та негативне до суспільства [5, с. 175]. Останній вид спрямованості ускладнює процес формування педагогічної толерантності майбутнього учителя, оскільки він заперечує рівноправність суб'єктів педагогічної діяльності.

Сутність спрямованості учителя В. Сластьонін пов'язує з його соціальною та професійною позиціями, які, з одного боку, поєднують вимоги та очікування суспільства, а з іншого, його особисті захоплення, мотиви, цілі, ідеали, цінності. Соціальна позиція відображає систему поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій, які у процесі професійної підготовки перетворюються на мотиваційно-ціннісне ставлення до педагогічної діяльності. Соціальна позиція педагога визначає його професійну позицію, на яку впливають такі фактори, як професійні установки, індивідуальні якості та особливості особистості, характер і темперамент. У педагогіці виділяють соціально-моральний, професійно-педагогічний та пізнавальний види спрямованості учителя [9, с. 27].

Основою соціально-моральної спрямованості педагога є його переконання, які й обумовлюють такі характеристики особистості, як соціальні потреби, цінності, відповідальність. Як стверджує О. Орлов, ціль освіти – не передача інформації, а закріплення духовності, «культивування» переконання в самоцінності та свободі кожної особистості, в тому числі і власної, яке педагог може лише продемонструвати у своїй поведінці та життєдіяльності [7, с. 165]. Особливість істинних переконань учителя полягає у

тому, що їх неможливо цілеспрямовано сформувати у вихованців чи нав'язати їм, переконання завжди приймаються або ж, навпаки, відторгаються ними.

Професійно-педагогічна спрямованість включає інтерес до педагогічної професії, покликання, педагогічний обов'язок та відповідальність, педагогічну справедливість, педагогічний такт та авторитетність. Пізнавальна спрямованість особистості учителя характеризується духовними потребами та інтересами [9, с. 28-29]. Сучасний педагог, який прагне бути успішним у своїй діяльності, постійно відчуває потребу в оновленні своїх знань. Ефективність самоосвіти педагога залежить від такого фактору пізнавального інтересу, як захоплення тим предметом, який він викладає, адже такий учитель, за словами В. Сухомлинського, «... не тільки передає своїм вихованцям фактичні знання, але й пробуджує в них думку про знання» [10, с. 183].

Висновки. Отже, вивчення мотиваційної сфери особистості педагога є передумовою планування та організації професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов початкової школи. Мотивація є основою будь-якої діяльності, тому її якісні та кількісні показники повинні враховуватись у процесі

формування педагогічної толерантності майбутніх учителів. Для педагогічної толерантності характерні достатньо виражений внутрішній та позитивний зовнішній види мотивації. Оскільки у навчальній діяльності мотивація відіграє визначальну роль, науковцями був сформульований один з провідних принципів педагогічного впливу на студентів – принцип мотиваційного забезпечення навчального процесу, який, на наш погляд, має важливе значення у процесі формування толерантності як їхньої професійно важливої особистісної якості.

Спрямованість особистості учителя як показник мотиваційного критерію педагогічної толерантності повинна бути гуманістичною; відображати його соціальну та професійну позиції, ідейну переконаність, відповідальність, справедливість, педагогічний такт; бути основою його авторитету; орієнтувати учителя на задоволення головних цілей у педагогічній діяльності; сприяти формуванню його готовності до налагодження толерантної взаємодії між суб'єктами навчального процесу, забезпечувати врахування їхніх інтересів та потреб з метою створення умов всебічного, гармонійного розвитку вихованців та власного самовдосконалення учителя як професіонала.

ЛИТЕРАТУРА

1. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: Избранные психологические труды / Л. И. Божович. – 3-е изд. – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. – 352с.
2. Бордовская Н. В., Реан А. А. Педагогика. Учебник для вузов / Н. В. Бордовская, А. А. Реан. – СПб.: «Питер», 2000. – 304с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376с.
4. Зимняя И. А. Педагогическая психология. Учебник для вузов / И. А. Зимняя. – М.: «Логос», 2000. – 384с.
5. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2002. – 512с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность. / А. Маслоу. – СПб.: Питер, 2008. – 351с.
7. Орлов А. Б. Психология личности и сущности человека: Парадигмы, проекции, практики: Учеб. пособие для студ. психол. фак. вузов. / А. Б. Орлов. – М.: «Академия», 2002. – 272с.
8. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс: Учеб. для студентов пед. вузов: В 2 кн. / И. П. Подласый. – Кн. 1. – М.: Владос, 1999. – 573с.
9. Сластенин В. А. и др. Педагогика. Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов. – М.: «Академия», 2013. – 576 с.
10. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям / В. О. Сухомлинський – К.: «Радянська школа», 1988. – 304с.

REFERENCES

1. Bozhovich L. I. Problems of formation of a personality: Selected psychological works / L. I. Bozhovich. – Is.3 – M.: Moscow psychological-social institute, Voronezh: NPO "MODEK", 2001. – 352p.
2. Bordovskaya N. V., Rean A. A. Pedagogy. Textbook for higher educational institutions / N. V. Bordovskaya, A. A. Rean. – SPb.: "Piter", 2000. – 304p.
3. Honcharenko S. Ukrainian pedagogical dictionary / S. Honcharenko. – K.: Lybid', 1997. – 376p.
4. Zimniaya I. A. Pedagogical psychology. Textbook for higher educational institutions / I. A. Zimniaya. – M.: "Logos", 2000. – 384p.
5. Ilyin Ye. P. Motivation and motives / Ye. P. Ilyin. – SPb.: Piter, 2002. – 512p.
6. Maslow A. Motivation and personality / A. Maslow. – SPb.: Piter, 2008. – 351p.
7. Orlov A. B. Psychology of personality and essence of man: Paradigms, perspectives, practice: Textbook for students of psychological faculties of higher educational institutions / A. B. Orlov. – M.: "Akademiya", 2002. – 272p.
8. Podlasyi I. P. Pedagogy. New course: Textbook for students of pedagogical higher educational institutions: in 2 books / I. P. Podlasyi. – Book 1. – M.: Vlados, 1999. – 573p.
9. Slastenin V. A. and others. Pedagogy. Textbook for students of pedagogical higher educational institutions / V. A. Slastenin, I. F. Isaev, Ye. N. Shyanov. – M.: "Akademiya", 2013. – 576p.
10. Suhomlynskyi V.O. Hundred pieces of advice to a teacher / V.O. Suhomlynskyi. – K.: "Radianska shkola", 1988. – 304p.

Motivational-target component of pedagogical tolerance of future teachers of foreign languages of primary school

Gordienko Yu.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the motivational-target component of pedagogical tolerance of future teachers of foreign languages of the primary school. The importance of the investigated problem has been reasoned, the motivational and target criteria of teaching tolerance have been identified and their indicators have been described. The characteristic features of future teachers' motivation have been defined; its types have been specified, namely internal and extrinsic positive and negative types. The specificity of the orientation of the teacher has been stated.

Keywords: pedagogical tolerance, motivational-target component, motive, motivation, personality's orientation.

Мотивационно-целевой компонент педагогической толерантности будущих учителей иностранных языков начальной школы

Ю. А. Гордиенко

Аннотация. Статья посвящена анализу мотивационно-целевого компонента педагогической толерантности будущих учителей иностранных языков начальной школы. Обоснована актуальность исследуемой проблемы, определены мотивационный и целевой критерии педагогической толерантности и описаны их показатели. Дана характеристика особенностям мотивации будущего учителя, конкретизированы ее виды, а именно внутренняя и внешняя позитивная и отрицательная типы, определена специфика направленности педагога.

Ключевые слова: педагогическая толерантность, мотивационно-целевой компонент, мотив, мотивация, направленность личности.